

УДК 159.9.075

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.35>

В. І. Мозговий

докторант кафедри психології розвитку
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОБОТА ПСИХОЛОГА ІЗ СІМ'ЯМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЩО ВИКОНУЮТЬ ЗАВДАННЯ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ

У статті подано досвід роботи психологів із сім'ями військовослужбовців, що виконують завдання за призначенням Державної спеціальної служби транспорту. Головною метою роботи є визначення особливої ролі сім'ї в житті військовослужбовця як ефективного чинника психологічного впливу на його особистість під час виконання ним службових завдань. У ході дослідження вивчено критерії, що впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців під час виконання ними завдань за призначенням. Визначено ступінь психологічного впливу сім'ї на особистість військовослужбовця під час виконання ним завдань за призначенням. Також визначено ефективні шляхи щодо залучення сімей військовослужбовців як позитивного психологічного ресурсу, що впливає на відновлення особистості військовослужбовця для подальшого виконання ним завдань за призначенням.

У результаті дослідження виявлено, що на загальний морально-психологічний стан військовослужбовців впливають такі критерії: ступінь психофізіологічного відновлення, задоволеність службою у своєму підрозділі та якість речового забезпечення.

У ході дослідження з'ясовано, що саме тема побудови гармонійних взаємин у сім'ї (дружина й діти), з коханою людиною та батьками є важливим ресурсом, що впливає на відновлення особистості військовослужбовців під час виконання ними завдань за призначенням.

Залучення сімей військовослужбовців як позитивного психологічного впливу на відновлення особистості військовослужбовця є одним із ефективних шляхів щодо їх ресоціалізації та реадaptaції.

Подальші дослідження щодо роботи із сім'ями військовослужбовців можуть бути зосереджені на таких етапах психологічного супроводу, як адаптація до військової діяльності, бойова підготовка та підготовка до звільнення в запас.

Ключові слова: військовослужбовець, морально-психологічний стан, ресоціалізація, реадaptaція, психологічний супровід.

Постановка проблеми. Наукова проблема полягає в тому, що діяльність військового психолога в роботі із сім'ями військовослужбовців представлена в науковій літературі доволі фрагментарно й не є системно стрижневою, зокрема щодо здійснення психологічного супроводу військовослужбовців на різних етапах військової діяльності.

Водночас для військової людини, яка виконує завдання за призначенням, сім'я (дружина, діти) або батьківська родина інколи чи не єдиний ресурс його психоемоційного та соціального відновлення, сенс його життя, його самопожертви заради Батьківщини. Своєчасне психологічне втручання, консультація, сімейна корекція з боку психолога іноді може бути єдиним шансом для військовослужбовця щодо стабілізації його психоемоційного стану й, відповідно, ефективною профілактикою в подоланні стресу, суїцидальних думок, адиктивної поведінки, алкогольної та наркотичної залежності.

Аналіз наукових досліджень змісту реабілітаційної роботи з учасниками бойових дій щодо їх відновлення після виконання завдань за призначенням свідчить про складність такої роботи й необхідність комплексних зусиль з її організації медиків, соціальних працівників, психологів, членів родини.

Важливим аспектом цієї реабілітації є робота із сім'єю та близькими військовослужбовців [1, с. 232].

Так, ще до подій військового конфлікту на Сході України В. Лесков визначав соціально-психологічну реабілітацію учасників бойових дій як «систему психологічних, психотерапевтичних і психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на відновлення психічного здоров'я, порушених психічних функцій і станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців, які брали участь у бойових діях у районах військових конфліктів» [2, с. 16].

Після п'яти років війни разом із набуттям військового досвіду учасники бойових дій продовжують зазнавати фізичних і психологічних травм, і це актуалізує потребу в організації відновлюваної роботи передусім психологом частини на базі дислокації військового підрозділу.

Надзвичайно важливі для психосоціальної адаптації та відновлення психотравмованих військовослужбовців є їхні взаємини в родині. У сім'ях бійців може відбуватися безліч деструктивних процесів: виникає проблема «випалювання душі» й тоді залишається здатність тільки воювати, втрачається людська мирна звичка спіл-

куватися з дружиною, просто говорити їй хороші слова, радіти спілкуванню із сім'єю, гуляти з дитиною в парку, як наслідок, розлучення в сім'ї через неможливість перебування в сімейному колі.

Психологічна робота з сім'ями учасників бойових дій може містити в собі два аспекти: а) роботу з ними як з одним із найбільш важливих і значущих чинників психореабілітації та психологічної допомоги для осіб, що повернулися з війни; б) надання безпосередньої психологічної допомоги самим членам сімей військовослужбовців, що воювали [3, с. 16].

Процес психологічного відновлення й позбавлення наслідків «синдрому бойових дій» повною мірою залежить не тільки від благополуччя військовослужбовця в таких сферах життя, як «стабільність фінансових доходів, забезпеченість житлом, а й насамперед від гармонічних взаємин у сім'ї, підтримки близьких людей...» [3, с. 13].

Має виконуватися широке коло завдань щодо психологічної допомоги учасникам бойових дій, власне, крім нормалізації психічного стану, – відновлення порушених (утрачених) психічних функцій, гармонізація «Я-образу» ветеранів війни зі сформованою соціально-особистісною ситуацією (поранення, інвалідизація тощо).

Важливим у вищезазначеному переліку, зробленому А. Мельник, є «надання допомоги в установленні конструктивних відносин з референтними особистостями і групами» [4, с. 103], де, на наш погляд, родина військовослужбовця посідає перше місце.

Держава теж робить свої кроки щодо вдосконалення системи соціального захисту учасників АТО. Так, Закон України від 23.07.2014 № 1609-VII закріплює зміни до Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» щодо забезпечення виробами медичного призначення, технічними та іншими засобами реабілітації учасників антитерористичної операції [1]. Отже, по суті, за мету в психологічній реабілітації ставиться відновлення психічного здоров'я та ефективної соціальної поведінки.

Порядок організації заходів медико-психологічної реабілітації регулюється також Наказом «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)» від 09.12.2015 № 702, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15 лютого 2016 р. за № 237/28367 [5, с. 18].

Зокрема, в керівних документах зазначається, що психологічне відновлення особового складу після прибуття до пунктів постійної дислокації здійснюється психологами МОУ та інших взаємодіючих структур за планами відновлення бойової готовності (боєздатності) військових частин (підрозділів).

«... у разі потреби та відповідної можливості можуть залучатися представники громадських та волонтерських психологічних організацій та представники духовенства.

Метою проведення заходів з психологічного відновлення військовослужбовців після виконання завдань за призначенням (бойових дій) крім комплексного використання ресурсів органів військового управління має бути також «Інформування військовослужбовців та членів їх сімей про особливості адаптації до умов мирного життя», а також «корекція сімейної ситуації, розроблення заходів, спрямованих на підтримку сім'ї в різних сферах її життєдіяльності» [5, с. 19].

У практичних доробках Є. Варлакової кваліфіковано показано правила щодо конструктивного спілкування близьких і друзів із військовослужбовцем після наслідків отриманої ним психотравми, а також надано конкретні рекомендації безпосередньо дружинам атовців щодо свого поведіння з чоловіками після їх повернення з війни [6].

У попередніх дослідженнях з реабілітації військових зазначено про доцільність саме сімейних путівок до санаторно-лікувальних закладів. Перебування в санаторії учасників АТО разом із дружинами та дітьми є позитивним терапевтичним ресурсом для їхнього психологічного відновлення і своєрідною групою психологічної підтримки [7; 8].

Мета статті. Головною метою роботи є визначення особливої ролі сім'ї (родини) військовослужбовця як ефективного чинника психологічного впливу на його особистість під час і після виконання ним завдань за призначенням, на етапі відновлення.

Для вирішення вищезазначеної мети нами поставлено такі завдання:

1. Вивчити критерії, що впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців (далі – МПС) під час виконання ними завдань за призначенням.

2. Визначити ступінь психологічного впливу сім'ї на особистість військовослужбовців під час і після виконання ним завдань за призначенням, на етапі відновлення.

3. Визначення ефективних шляхів щодо залучення сімей військовослужбовців як позитивного психологічного чинника, що впливає на відновлення особистості військовослужбовця для подальшого виконання ним завдань за призначенням.

Виклад основного матеріалу. Концепція дослідження включала в себе два етапи та проводилося на базі 8-го навчального центру Державної спеціальної служби транспорту (ДССТ) МО України.

На першому етапі за спеціально розробленою анкетною проведено анкетування першої досліджуваної групи особового складу, яка відправлялася у

відрядження до зони АТО/ООС. На другому етапі, після апробації програми «Захисти свою родину» на базі військової частини і проведення відповідних навчально-тренувальних занять із сім'ями військовослужбовців, проведено повторне обстеження першої групи, яка щойно повернулася з ротації, та другої групи військовослужбовців, що перебувала на відновленні перед майбутньою ротацією. Обидві групи становили військовослужбовці контрактної служби (офіцери, сержанти й солдати) у віці від 24 до 40 років, які пройшли планове психодіагностичне обстеження перед відрядженням у зону АТО/ООС і після повернення з неї. Усього кількість військовослужбовців, що взяли участь у дослідженні, становила 104 людини.

Для вивчення морально-психологічного стану особового складу застосовувалися методика «Прогноз», яка призначена для орієнтовного виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості, а також спеціально розроблена нами анкета для виявлення загальної морально-психологічної готовності до виконання завдань за призначенням (де кожний чинник оцінювався за 10-бальною шкалою).

Анкета умовно містила в собі чотири блоки: самооцінка військовослужбовцем свого морально-психологічного стану щодо готовності виконання завдань за призначенням; оцінка свого психофізіологічного стану; оцінка якості речового та грошового забезпечення, а головне оцінка взаємин у соціумі, зокрема із сім'єю та батьківською родиною.

У таблиці 1 представлено результати анкетування. Як видно з таблиці 1, загальний ступінь задоволеності службою в частині має досить високий бал (7,8) і водночас низький у своєму підрозділі (6,6), що може опосередковано вказувати на погану турботу командира підрозділу про

відновлення підпорядкованого йому особового складу. Ці дані прямо корелюють з отриманими нами даними щодо задоволеності потреби в психофізіологічному відновленні особового складу після виконання завдань за призначенням, наприклад, недостатньої кількості вихідних днів (6,8) і недостатнього часу на сімейне дозвілля (6,3).

Варто зазначити, що саме недостатність сімейного дозвілля отримала найнижчу оцінку (6,3), що може вказувати на недостатній рівень задоволеності потреб військовослужбовців саме в цій сфері, а звідси й у особистісному відновленні.

Для більш системної роботи із сім'ями військовослужбовців психологи частини, крім планової роботи, задіяли ресурс двох потужних грантів, профінансованих за рахунок проекту бюджету участі Чернігівської міської ради.

Перший проект «Пізнаємо рідний край, пізнаємо свою країну», спрямований на культурний і духовний розвиток дітей учасників АТО/ООС шляхом відвідування ними пам'яток культурної та історичної спадщини. Другий проект «Захисти свою родину» передбачає заходи, спрямовані на реадаптацію та ресоціалізацію учасників АТО/ООС шляхом проходження ними спеціальних навчально-тренінгових занять спільно з їхніми родинами й дітьми, які загалом мають на меті гармонізацію взаємин у родині. Обидва проекти взаємно доповнюють один одного й спрямовані на роботу з дітьми та дружинами військових.

На другому етапі проводилася робота з родинами військовослужбовців (дружинами та дітьми) в рамках навчально-тренінгової програми «Захисти родину» як під час їхнього перебування у відрядженні в зоні АТО/ООС, так і після прибуття. Нами отримано дані щодо оцінок військовослужбовцями свого МПС після проходження членами

Таблиця 1

Середня оцінка військовослужбовцями свого МПС щодо готовності виконання завдань за призначенням перед відрядженням

№ з/п	Критерій	Середня оцінка	
1	Оцінка свого морально-психологічного стану	7,5	
2	Ступінь задоволеності особового складу	службою в частині	7,8
		службою в підрозділі	6,6
3	Ступінь готовності до виконання завдань за призначенням	7,45	
4	Оцінка міри психофізіологічного відновлення за рахунок	вихідних	6,8
		відпустки	8,6
		сімейне дозвілля	6,3
		заходи ПС на етапі відновлення	7,2
5	Оцінка якості забезпечення	речового	6,9
		грошового	8,3
6	Оцінка якості взаємин у родині	батьки	7,8
		дружина (дівчина)	7,6
		діти	7,7
7	Оцінка якості відносин на службі	зі співслужбовцями підрозділу	7,5
		з особовим складом частини	7,4

Таблиця 2

Рейтингова оцінка тем занять учасниками програми

№ з/п	Тема	В/с, що виконували завдання за призначенням	В/с, що виконували штатні завдання за місцем дислокації частини
1	Особистий ресурс і його підсилення	8,5	8,4
2	Поняття травми, її види та вплив на подальше життя людини	8,1	8,2
2	Стресові фактори в екстремальній ситуації, надання першої психологічної допомоги	9,5	9,3
4	Техніки психосаморегуляції для відновлення та стабілізації свого емоційного, психологічного й фізіологічного стану	9,4	9,6
5	Кризова інтервенція, техніки подолання групової кризи	7,3	7,6
6	Конфлікти та їх вирішення	8,7	8,5
7	Побудова гармонійних стосунків у родині	9,5	9,3
8	Принципи ефективного виховання дітей	8,2	8,7

їхніх родин (дружинами та дітьми) навчально-тренінгової програми «Захисти родину».

У таблиці 2 подано рейтингову оцінку тем занять, зроблену учасниками програми, військовослужбовцями та їхніми дружинами.

Як видно з таблиці 2, в обох групах найвищий бал отримали три теми: «Побудова гармонійних стосунків у родині», «Стресові фактори в екстремальній ситуації, надання першої психологічної допомоги» й «Техніки психосаморегуляції для відновлення та стабілізації свого емоційного, психологічного й фізіологічного стану». Зазначимо, що тема «Побудови гармонійних стосунків у родині» займає першу сходинку у в/с, що виконували завдання за призначенням, і другу, у в/с, що виконували штатні завдання за місцем дислокації частини. Це підтверджує її значимість і ресурсність для відновлення військовослужбовців і членів їхніх родин.

У таблиці 3 подано порівняльну середню оцінку військовослужбовцями свого МПС до відрядження в зону АТО/ООС і після повернення з неї і проходження ними навчально-тренінгових занять за програмою «Захисти свою родину».

Як видно з таблиці 3, оцінка військовослужбовців свого морального стану й, відповідно, ставлення до служби покращилася після залучення їхніх родин до навчально-тренінгової програми «Захисти свою родину». Так, зокрема, насамперед покращилися стосунки в сім'ї з дружиною (дівчиною), дітьми і, як наслідок, загальний морально-психологічний стан.

Підтвердженням покращення МПС є результати дослідження ознак нервово-психічної нестійкості військовослужбовців. У таблиці 4 подано узагальнені результати попереднього вивчення особового складу перед відрядженням і після повернення із зони АТО/ООС. Як видно з таблиці 4, ознаки нервово-психічної нестійкості, а саме морально-психологічна нестійкість, схильність до суїцидальної поведінки, схильність до емоційного зриву, мають стійку позитивну динаміку до зниження.

Так, у військовослужбовців, що пройшли програму «Захисти свою родину» за місцем дислокації частини, показники схильності до суїцидальної поведінки та емоційного зриву знизилися майже у два рази. Тобто отримані дані підтверджують ефективність запровадженої програми.

Таблиця 3

Середня оцінка військовослужбовцями свого МПС до та після виконання завдань за призначенням

№ з/п	Критерій	До занять	Після занять	Динаміка	
1	Оцінка свого морально-психологічного стану	7,5	8,5	1	
2	Ступінь задоволеності особового складу	службою в частині	7,8	8,0	0,2
		службою в підрозділі	6,6	7,0	0,4
3	Ступінь готовності до виконання завдань за призначенням	7,45	7,8	0,35	
4	Оцінка міри психофізіологічного відновлення за рахунок	вихідних	7,3	7,6	0,3
		відпустки	8,6	8,6	0
		сімейне дозвілля	6,8	8,0	1,2
		заходи ПС на етапі відновлення	7,2	8,2	1
5	Оцінка якості забезпечення	речового	6,9	7,0	0,1
		грошового	8,3	8,4	0,1
6	Оцінка якості взаємин у родині	батьки	7,8	8,8	1
		дружина (дівчина)	7,6	9,5	2,9
		діти	7,7	9	1,3
7	Оцінка якості відносин на службі	зі співслужбовцями підрозділу	7,5	7,9	0,4
		з особовим складом частини	7,4	7,5	0,1

Ознаки нервово-психічної нестійкості в/с за методикою «Прогноз»

№ з/п	Критерій	Попереднє вивчення	Повторне вивчення	
			в/с, що виконували завдання за призначенням	в/с, що виконували штатні завдання за місцем дислокації частини
1	Морально-психологічна нестійкість	16,3	14,2	13,8
2	Схильність до суїцидальної поведінки	1,2	0,8	0,5
3	Схильність до емоційного зриву	3,5	2,1	1,5

Висновки. Отже, на основі викладеного вище можемо резюмувати таке:

1. Виявлено, що на загальний морально-психологічний стан військовослужбовців, які постійно виконують завдання за призначенням, впливають такі критерії: ступінь психофізіологічного відновлення, зокрема, за рахунок сімейного дозвілля; задоволеність службою у своєму підрозділі та якість речового забезпечення.

2. У ході дослідження виявлено, що саме тема побудови гармонійних взаємин у сім'ї (дружина й діти), з коханою людиною та батьками є важливим ресурсом, що впливає на відновлення особистості військовослужбовців під час і після виконання ним завдань за призначенням.

3. Залучення сімей військовослужбовців як позитивного психологічного впливу на відновлення особистості військовослужбовця є одним із ефективних шляхів щодо їх ресоціалізації та реабілітації.

Подальші дослідження в роботі із сім'ями військовослужбовців можуть бути зосереджені на таких важливих етапах психологічного супроводу особового складу, як адаптація до військової діяльності, навчально-бойова підготовка та підготовка до звільнення в запас.

Література:

1. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. Вип. 124. С. 230–233.
2. Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : автореф. дис. ... канд. психол.

наук : 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Хмельницький, 2008. 22 с.

3. Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша Г.Л. Соціальна адаптація військовослужбовців. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. Харків : Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2015. Вип. 2 (43). 212 с.
4. Мельник А.П. Психологічна реабілітація військовослужбовців, що перебували в умовах бойових дій. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 100–105.
5. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення : методичний посібник / О.М. Коун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
6. Варлакова Є.О. Роль і місце родин в адаптації та реабілітації учасників АТО. *Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції* : матеріали Міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.) : у 2 ч. / ред. кол. : В.В. Черней, М.В. Костицький, О.І. Кудерміна та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 248 с.
7. Мозговий В.І. Реалізація концепції часткової психологічної реабілітації учасників АТО та членів їх сімей на базі санаторію «Остреч». *Бочаровські читання* : матеріали III Наук.-практ. конф. з міжнародною участю / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 336.
8. Мозговий В.І. Психологічна реабілітація учасників АТО та членів їх сімей на базі санаторію «Остреч». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2016. Вип. 59. С. 86–88.

Mozghovyi V. I. Work of the psychologist with the families of military personnel performing tasks as directed

The article presents the experience of working with psychologists with families of servicemen performing tasks for the appointment of the State Special Transport Service. The main purpose of the work is to determine the special role of the family in the life of a serviceman, as an effective factor in the psychological impact on his personality in the performance of their official tasks.

The study was conducted in two stages. In the first stage, the first surveyed group of personnel was interviewed and sent to the war zone. In the second stage, training sessions were held with families of servicemen. Upon the return of the personnel from the war zone, a second examination was carried out during its recovery.

The study examined the criteria that affect the moral and psychological status of servicemen when performing their assigned tasks. It was determined the degree of psychological impact of the family on the personality of servicemen when performing their tasks for the purpose. Also, effective ways of involving families

of servicemen as a positive psychological resource, which influences the restoration of the serviceman's personality for further fulfillment of their tasks, are determined.

As a result of the study, it was found that the following criteria are affecting the general moral and psychological status of servicemen: the degree of psycho-physiological recovery, satisfaction with the service in their unit, and the quality of supplies.

The study revealed that it is the theme of building a harmonious relationship in the family (wife and children), with a loved one and parents is an important resource that influences the restoration of the identity of servicemen in the performance of their tasks for their intended purpose. Involving families of servicemen as a positive psychological influence on the restoration of the serviceman's personality is one of the effective ways to re-socialize and re-adapt them. Further research into working with families of servicemen may focus on such stages of psychological support as adapting to military activity, combat training, and preparation for liberation.

Key words: *serviceman, moral and psychological state, resocialization, readaptation, psychological support.*